

ЛІТЕРАТУРА

1. Баранский Й. Н. Методика преподавания экономической географии. — М.: Учпедгиз, 1960. — 160 с.
2. Географія в школі: Випуск VIII. — К.: Рад. школа, 1966. — 152 с.
3. Діброва О. Т. Географія Української РСР. — К.: Рад. школа, 1954. — 307 с.
4. Закон «Про зміцнення зв'язку школи з життям і про дальший розвиток системи народної освіти в Українській РСР» // Збірник наказів та інструкцій. — 1959. — № 8. — С. 2–3.
5. Замковий В. П. Поради учителю географії. — К.: Рад. школа, 1962. — 180 с.
6. Збірник наказів та інструкцій Міністерства освіти Української РСР. — К.: Рад. школа, 1970. — № 7–8. — 46 с.
7. Методика обучения географии в средней школе. (Теоретические основы методики обучения географии) / Под ред. А. Е. Бибик и др. — М.: Просвещение, 1968. — 391 с.
8. Методы обучения географии (из опыта работы) / Под ред. В. А. Коринской и Л. М. Пашечниковой. — М.: Просвещение, 1968. — 158 с.
9. Навчальні плани початкової, семирічної і середньої школи УРСР, розроблені управлінням та затверджені Міністерством освіти 1957–1958 н.р. // ЦДАВО. — Ф. 166. — Оп. 15. — Т.2.
10. Откаленко М. П. Щоденник географічних спостережень у восьмирічній школі. 5 клас. — К.: Рад. школа, 1961. — 46 с.
11. Положення про першу республіканську олімпіаду географів-краєзнавців, учнів шкіл Української РСР // Збірник наказів та інструкцій. — 1963. — № 18. — С. 15–17.
12. Положення про республіканську географічно-краєзнавчу олімпіаду учнів шкіл Української РСР // Збірник наказів та інструкцій. — 1964. — № 23–24. — С. 30–32.
13. Положення про туристсько-краєзнавчу експедицію-естафету учнів шкіл Української РСР, присвячену XXI з'їздові КПРС // Збірник наказів та інструкцій. — 1959. — № 1. — С. 6–7.
14. Про заходи подальшого розвитку суспільних наук та підвищенню їх ролі в комуністичному будівництві. — К., 1968. — 56 с.
15. Про організацію метеорологічних і агрометеорологічних спостережень в сільських школах / Збірник наказів та інструкцій. — 1959. — № 9. — С. 19–21.
16. Студенцов М. Урок географії в школі. — К.: Рад. школа, 1961. — 40 с.
17. Янко М. Підвищення ефективності уроку з географії. — К.: Рад. школа, 1963. — 123 с.
18. Янко М. Методика початкового курсу фізичної географії. — К.: Рад. школа, 1963. — 84 с.

Тетяна МАЦЕЙКІВ

**ОСВІТНЬО-ВИХОВНИЙ АСПЕКТ УКРАЇНСЬКОЇ ЕТНОПОЛІТИКИ
(20-І РОКИ ХХ СТ.)**

В статті розглядаються напрямки української етнополітики в 20-х роках ХХ ст. Освітньо-виховна спрямованість її визначається як одна з провідних.

У Національній доктрині розвитку освіти України в ХХІ ст. чітко визначено національний характер освіти. Вона спрямована на втілення української національної ідеї, розвиток україномовного простору. Одночасно одним із пріоритетів державної політики є всебічне забезпечення культурних та освітніх запитів нацменшин. Досвід впровадження принципу коренізації, що був проголошений у квітні 1923 р. і тривав приблизно десять років, попри його тимчасовість і певні недоліки, мав багато позитивних сторін. Тому цей період був предметом дослідження багатьох вчених радянського періоду. Особливий інтерес він викликає в освітян тепер, у час відродження національної системи виховання і педагогіки в незалежній Українській державі.

Освітньо-педагогічні перетворення на центральних українських землях розпочалися одразу ж у післяреволюційний період. Насаджувалась трудова школа, на місці ліквідованих університетів було організовано мережу інститутів народної освіти, проводилась потужна русифікація. Незважаючи на формально-правову незалежність, Українська РСР підпорядковувалась Москві, котра активно втручалась в справи українського шкільництва. Після проголошення СРСР освіта в республіці потрапила під її повний контроль. Через економічні негаразди та гостре незадоволення інтенсивною політикою русифікації серед неросіян більшовики вимушені були перейти від політики військового комунізму до непу і тимчасово послабити русифікаторську

лінію. «Нова національна політика мала сприяти підготовці українських педагогічних кадрів, запровадженню рідної мови в освіті, дерусифікації державного апарату... Виходячи з цього, в Україні розпочався процес українізації, що охопила всі сфери життя. Найбільший вплив вона мала на освіту. На відміну від царизму, більшовики приділяли велику увагу шкільництву» [9, 336].

Отже, початок 20-х років ХХ ст. позначений тим, що, відповідно до рішень Х (1921р.) та XII з'їздів РКП(б), політика комуністичної партії і уряду України у міжнаціональній галузі здійснювалася двома основними шляхами: коренізацією (українізацією) та заходами щодо національних меншин.

Мета статті — висвітлити освітні та виховні аспекти державної політики щодо національних меншин в означений період. Цьому слугуватимуть нові архівні матеріали та маловідомі друковані джерела.

На початку 20-х років при наркомі освіти УРСР було утворено Раду національних меншин, на яку покладалося керівництво цією ділянкою роботи. Вона, як і все інше, підпорядковувалася основній меті — «комуністичному перетворенню суспільства». Культурно-освітній розвиток національних меншин передбачалося здійснювати як частину загального соціально-культурного будівництва.

Незважаючи на «ідеологічну спрямованість», друга половина 20-х років позначена зростанням мережі національних шкіл. Так, у 1927–28 навчальному році лише на Миколаївщині працювали 38 російських, 23 німецьких, 9 єврейських, 4 польські, 3 болгарські трудові школи [1, 10]. Однак при цьому відчувався брак професійно підготовлених учителів, навчальної та художньої літератури рідною мовою. Ці та інші проблеми намагалися вирішувати на державному рівні. Так, в 1931 р. підготовку вчителів для національних шкіл здійснювали Київський польський інститут соціального виховання, Одеський німецький інститут народної освіти з відділами німецької та єврейської мов. Крім того, працювали 10 педагогічних технікумів, викладання в яких велося російською, польською, болгарською, німецькою, грецькою, чеською мовами [6, 9].

Зросла кількість політичної, художньої літератури, що видавалася мовами національних меншин, відкривалися національні театри. В 1925 р. у Харкові був відкритий перший в Україні державний єврейський театр. Пізніше з'явилися ще 7 єврейських і 1 болгарський театри, налагоджено радіомовлення єврейською мовою в Києві, Харкові, Одесі; німецькою та болгарською — в Одесі; польською, болгарською, німецькою — у Дніпропетровську.

Важливі заходи щодо розвитку культури національних меншин передбачалися в постановах українського уряду. Постанова Раднаркому України від 23 грудня 1926 р. «Про задоволення культурних потреб національностей» стимулювала національно-культурне будівництво в республіці. В результаті прийнятих законів уже в 1931 р. в Україні функціонували 8 єврейських, 1 болгарський, 1 грецький клуби, 79 польських бібліотек, 12 клубів, 71 хата-читальня. Більш як 100 томів нараховувала Центральна польська бібліотека в Києві. Помітну роль в культурному житті польського населення відігравав польський драматичний театр у Києві, а також державний ансамбль польської народної пісні і танцю [12, 229–230]. Почала формуватися мережа музеїв національних культур. В 1924 р. єврейською секцією Одеського губкому було прийнято рішення про створення музею знаменитого єврейського письменника Ш. Я. Абрамовича [3]. Учні єврейських шкіл області залучалися до збору матеріалів про побут, культуру єврейського населення Півдня України [11, 37–38].

На початку 20-х років у великих містах засновувалися дитячі групи і загони, які мали назву юних спартаківців, юнтрудармії, юних засівків. У листі до всіх партійних організацій ЦК КП(б)У в 1922 р. вимагав «виховувати широкі маси дітей робітників і селян в комуністичному дусі, залучати їх до революційного життя і боротьби пролетаріату» [5]. Для керівництва дитячим комуністичним рухом в Україні наприкінці цього року при ЦК КСМУ було утворено Центральне бюро комдитруху (ЦБ КДР), до якого входили представники ЦК КП(б)У, ЦК КСМУ, Наркомосу УСРР.

Дитячий рух в період його становлення можна охарактеризувати як фізкультурний та військовий вишкіл школярів. При цьому не було жодних елементів ідейно-політичного виховання. Ставлення українського вчительства до дитячого руху видно з наступної таблиці [14, арк.13].

ІСТОРИЯ ПЕДАГОГІКИ

Роки	Ставлення міських учителів до комдитруху	Ставлення сільських учителів до комдитруху
1922	Вороже ставлення до піонерського руху, переслідування	Загалом байдуже ставлення. Ворожі тенденції
1923	Менша частина ставиться добре, більша частина байдуже, частина — вороже	Менша частина ставиться добре, більша байдуже, остання — вороже
1924	Більша частина ставиться добре, останні — байдуже і вороже	Більша частина ставиться добре, частина з розумінням, невелика частина ставиться вороже
1925	Вороже ставлення не спостерігається	Вороже ставлення відсутнє

З 1924 р. відбувається масове зростання кількості піонерських загонів як у місті, так і на селі. Так, згідно з архівними даними, у лютому 1924 р. піонерських загонів нараховувалося 7000, у січні 1925 р. — 200 000, у квітні 1925 р. — 300 000 [14, арк. 3].

За національним складом у піонерських загонах домінували українці [14, арк. 3].

Назва губернії	Кількість піонерів	Рік і місяць	Національний склад ЮП (в %)			
			Укр.	Рос.	Євреї	Інші
Донецька	60397	Січень 1925	38	33	5	24
Київська	27000	Січень 1925	13,8	35,6	48,3	2,3
Полтавська	35482	Квітень 1925	72,9	7,9	19	9,6
Волинська	21 604	Квітень 1925	53,5	4	38,4	3,8
Чернігівська	16904	Квітень 1925	60,3	13,7	22,2	3,8

Згідно з даними ЦБКДР в 1925 р. у 1869 піонерських загонах домінувала українська мова, у 2040 — російська, у 194 — єврейська, у 11 — польська, у 3 — німецька [14, арк. 4]. З цих даних видно, що у спілкуванні дітей переважала російська мова. З метою посилення українізації в дитячому русі ЦБКДР рекомендувало організовувати піонерські загони за національною ознакою, активніше пропагувати й використовувати «червоні колядки», традиційні пісні (веснянки, гаївки) [14, арк. 14]. «Оскільки за даними серед дітей різних національностей спостерігається певне напруження у стосунках, слід посилити інтернаціональне виховання, повніше висвітлювати життя й історію різних народів СРСР, а також національну політику в минулому та сучасну» [15, арк. 7].

Дитячий рух серед національних меншин мав свою специфіку. Слабким вважався дитячий рух серед польських дітей у містах, піонерським рухом не були охоплені діти в селах Правобережжя. Подібна картина спостерігалася й серед німецьких дітей. Так, у 5 німецьких районах в Україні було лише 160 піонерів. Причина — непопулярність серед німецького населення піонерських загонів. «Вони часто з недовірою та ворожістю ставляться до дитячих організацій. Часто б'ють своїх дітей не тільки за відмову йти до церкви, але й за те, що діти відвідують клуби та зібрання» [2, 112].

Діти національних меншин зазнавали впливу різних організацій. Наприклад, значна частина єврейських дітей перебувала під впливом єврейської скаутської організації «Цейфім» (розвідники), яка упереджено ставилася до піонерського руху [2, 113].

Серед польських та німецьких дітей впливовими були релігійні об'єднання та гуртки. Вони проводили свою роботу через ігри, танці, пісні, фізичну культуру. Чимало німецьких дітей перебували під впливом організації «Діти Йосифа», «Діти Марії». в менонітів — «Баптиська спілка молоді» (Баптомол).

Дослідник дитячого руху цього періоду М. Миронов зазначав, що такий стан пояснюється відсталістю дорослого населення, декласовістю та релігійною замкненістю польського та німецького селянства. «Пригнічене протягом десятиліть царизмом, вимушене ховати національну приналежність та вести підпільну боротьбу за збереження своєї культури та мови, польське селянство не позбавилося недовіри до оточуючого українського населення та всіх впливів, що йдуть до них. Як польське, так і німецьке селянство перебувають під сильним впливом свого

духовенства. У німців релігійними настроями пройнята й більшість учительства. Учительство пасивне, а іноді й навіть вороже ставиться до громадської роботи в школах» [2, 114].

М. Миронов називає серед причин і недостатню участь у цьому процесі комсомольських організацій: «В польських та німецьких селах існувало дещо вороже ставлення до комсомольських осередків, часто їм доводилося працювати підпільно» [16, 94].

Крім зазначених причин, дослідники дитячого руху називають недосконалість загального керівництва: «В Україні діють 55 комсомольських осередків, які повністю є польськими або мають в своєму складі значну кількість комсомольців-поляків. Водночас польських загонів юних піонерів у країні нараховується не менше 15. Число німецьких або частково німецьких осередків комсомолу є більше 40, однак німецьких загонів юних піонерів — не більше 5. Ці цифри яскраво свідчать, що польські та німецькі осередки ЛКСМУ в Україні до цього часу не звернули увагу на роботу серед дітей» [10, 13].

Питання переходу загонів на рідну мову розглядалося як одне з найважливіших. «За 1924 рік чимало загонів (особливо єврейських) переведено на рідну мову, але в цьому питанні залишається багато проблем. Наприклад, по Одещині у піонерських загонах нараховується 6000 єврейських дітей, а охоплено тільки 900 дітей. Таким чином, тільки 15% єврейських дітей-піонерів по окрузі виховуються рідною мовою. Часто-густо й ті піонери, що навчаються в єврейських школах, розпорошуються по загонах, які проводять роботу російською мовою. Так, у Києві в дитячому єврейському будинку на засіданнях педкомісії діти висловлюються єврейською мовою, а на засіданнях ради загону — російською» [1, арк. 1].

Для того, щоб покращити роботу піонерських загонів національних меншин, Пленум ІІК ЛКСМУ рекомендував: «Насамперед подбати, щоб нормально йшов процес охоплення дітей нацменшин піонерськими загонами; треба поставити перед єврейськими та німецькими осередками ЛКСМУ завдання: на кожний осередок загін юних піонерів. Треба широко популяризувати піонерську організацію серед дітей та дорослого населення шляхом ознайомлення дорослих із завданнями та працею піонерських загонів у сільській місцевості через проведення сільських зборів пропагувати дитячий комуністичний рух, демонструючи свої досягнення, влаштовуючи вистави, випуски стінгазет, спортивні змагання тощо. Найкращим засобом популяризації має стати все ж трудова допомога юних піонерів родині, а також суспільно-корисна праця всього загону в своєму селі. Одночасно необхідно відмовитися від проведення антирелігійної агітації в родині».

З метою залучення неорганізованих дітей, а також зміцнення існуючих загонів, необхідно використовувати такі форми роботи, як ігри, пісні, спортивні змагання, драматургію, літні табори, прогулянки тощо. Дуже важливим в цій справі є також підготовка керуючого активу. Тому ЦБ ухвалено організувати центральні курси для підготовки ватажків польських та німецьких загонів. Треба забезпечити національні райони (німецькі та польські) відповідними відділеннями КДР були б знайомі з мовою та побутом відповідної національності [17, арк. 7].

Цікаву й корисну роботу серед дітей національних меншин України проводили 20-ті роки інші культурно-освітні заклади. Це, зокрема, Київський дитячий театр ім. І. Франка. Репертуар театру постійно оновлювався і планувався з урахуванням вікових особливостей відвідувачів. В зв'язку з цим треба відзначити, що спектаклі відбувалися трьома мовами — українською, російською й єврейською. Його актори керували шкільними драматичними гуртками, влаштовували широкі диспути [13, 16]. Враховуючи велику роль дитячих театрів у вихованні підростаючого покоління, колегія Наркомосвіти в серпні 1927 р. прийняла спеціальне рішення про розширення мережі дитячих театрів, а також про відкриття окремих театрів для обслуговування дітей національних меншин [18]. Одним з найпопулярніших культурно-освітніх закладів серед дітей нацменшин були клуби. За короткий термін вони виникли повсюдно. Діяльність їх була різноманітною: тут можна було почитати книжку, послухати лекцію чи доповідь, концерт, взяти участь у роботі гуртка. В Харкові активно функціонував вірменський клуб. 60 піонерів і 35 жовтеният щоденно працювали в його стінах. Робота в клубі велася вірменською мовою. Популярним серед дітей був гурток політичних новин. На його засіданнях діти проводили огляд подій, випускали стінгазету «Ашакфби шайн» («Голос школяра»), яка відображала життя і побут дітей. В ній публікувалася вірменська поезія. Але найбільш популярною була так звана жива газета «Кармир Похкан», яку вони показували в клубі батькам і членам вірменської колонії [9, 24].

Активну роботу серед єврейського населення, дітей проводили клуби, що функціонували в Тульчині Одесі, Харкові, Бердичеві. Спеціально для дітей тут проводились бесіди, політінформації, читання газет, вечори й виставки. При клубі єврейської молоді імені Кіма в Одесі організувався колектив живої газети, робота якої велася єврейською мовою [4]. При деяких піонерських загонах були створені майстерні, якими керували батьки, навчаючи дітей різноманітному ремеслу. В Харкові функціонував польський клуб, на базі якого працювали різноманітні гуртки [7]. При визначенні завдань, що стояли перед школою в галузі виховання особливо, відзначалася необхідність залучення дітей національних меншин до масових дитячих організацій [8]. У рішеннях всеукраїнської Ради з дитячого руху, що відбулася в 1928 р., безпосередньо вказувалося на те, що на їх зборах і зібраннях мають проводитися бесіди щодо перебігу подій, дітям треба активніше брати участь в дискусіях на політичні теми. В гуртках діти повинні були оволодівати навичками захисту батьківщини, знайомитися з новинками в хімічній галузі, авіації, з роботою радіо, телефону, телеграфу [19].

Зазначені заклади та заходи, що проводилися в них, впливали на формування у підростаючого покоління етнічної свідомості моральності, прилучали дітей до скарбниці культури. Разом з тим при всій різноманітності роботи особливий акцент ставився на суспільно-політичні й трудові форми, залишаючи поза увагою духовно-творчий аспект.

Наведені матеріали переконливо свідчать, що українізація створила сприятливі умови для національного відродження не тільки українців, а й представників інших народів України. Успіх українізації визначався багатьма факторами, зокрема тим, що здійснювалася вона відповідно до законодавчих актів, була добре забезпечена науково, організаційно та методично. Така політика сприяла зростанню національної свідомості школярів, гармонізації міжнаціональних відносин. Проте загальна ідеологічна спрямованість виховної роботи в кінці 20-х — на початку 30-х років набрала рис жорсткої політизації виховного процесу. Українські культура та освіта, з точки зору тогочасного політичного режиму, мали бути українськими тільки за формою а не за змістом. Наповнення національним змістом суперечило великодержавницьким інтересам керівництва СРСР. Тому процес коренізації та заходи щодо національних меншин мали характер тимчасової поступки і повинні були бути згорнуті за наявного політичного режиму. Щодо зростання національної свідомості вони мали позитивні наслідки, проте щодо політики існуючого режиму, а радше всупереч його загальносоюзному керівництву.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бюлетень Наркомосвіти. — 1925. — № 7.
2. Бюлетень офіційних розпоряджень і повідомлень Наркомосвіти. — 1926. — № 1.
3. Известия. — 1921. — 21 мая.
4. Известия. — 1925. — 11 июня.
5. Комуніст. — 1922. — 15 січня.
6. Гненний О. І. Ще раз про українізацію. // Рідна школа. — № 4.
7. Комсомолец України. — 1928. — 14 серпня.
8. Комсомолец України. — 1928. — 2 лютого.
9. Любар О. О., Стемахович М. Г., Федоренко Д. Т. Історія української школи і педагогіки. — К.: Знання, 2003. — 452 с.
10. Миронов М. О. О месте внешних атрибутов в работе детских коммунистических организаций // Путь просвещения. — 1925. — № 9.
11. Путь просвещения. — 1922. — № 6.
12. Розуменко Ю. Г. Краєзнавча діяльність на Півдні України в 1920–30рр. // Тези доповідей і повідомлень IV Республіканської наукової конференції з історичного краєзнавства. — К., 1991.
13. Стронський Г. І. Національно-культурні наукові установи по Україні в 20–30 рр. // Тези VI Всеукраїнської конференції з історичного краєзнавства. — Луцьк, 1993. — 185 с.
14. Український статистичний щорічник на 1928 рік. — Харків, 1928. — 112 с.
15. Центральний державний архів вищих органів влади (ЦДАОВ) України — ф. 7, оп. 1. од. — зб. 74.
16. ЦДАГО України — ф. 1, оп. 20. — спр. 2253.
17. ЦДАВОВ України — ф. 166, оп. 1. — спр. 399.
18. ЦДАГО України — ф. 1, оп. 20. — спр. 2248.
19. Шлях освіти. — 1926. — № 11.
20. Юний лєнінець. — 1928. — 4 січня.